

τεύχος
19
2018

εκπαίδευση & θέατρο

Περιοδική έκδοση για την προώθηση του θεάτρου,
του Εκπαιδευτικού Δράματος, του θεατρικού παιχνιδιού
και των άλλων παραστατικών τεχνών στην εκπαίδευση

ISSN 1109-821X

 Πανελλήνιο Δίκτυο για το
θέατρο στην Εκπαίδευση
μέλος του Διεθνούς Οργανισμού για το Θέατρο στην Εκπαίδευση (IDEA)

Η δυναμική της διαφωνίας: συντονίζοντας μια συζήτηση στην εποχή του λαϊκισμού

Brendon Burns

i

Το άρθρο αυτό είναι προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας: www.TheatroEdu.gr

Εκδότης: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση

Για παραγγελίες σε έντυπη μορφή όλων των βιβλίων: info@theatroedu.gr

ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΠΑΡΑΚΑΤΩ

Το άρθρο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία
και προσωπική μελέτη. Επιτρέπεται η αναδημοσίευση μετά από άδεια του εκδότη.

Η δυναμική της διαφωνίας: συντονίζοντας μια συζήτηση στην εποχή του λαϊκισμού

Brendon Burns

Εισαγωγή

Βασική συνιστώσα κάθε εφαρμογής συμμετοχικού θεάτρου είναι η χρήση επίσημου ή ανεπίσημου διαλόγου ως μέσου αναστοχασμού πάνω στη θεατρική δημιουργία που επινοήθηκε κατά τη διάρκεια της συνάντησης. Μπορεί απλώς να αποτελεί απάντηση στην παρότρυνση «Πείτε μονολεκτικά ένα συναίσθημα» ή να αποτελεί απόκριση σε μια δυναμική εικόνα στα πλαίσια ενός θεατρικού εργαστηρίου ή ακόμη να είναι μια εις βάθος συζήτηση με τους θεατές για την πιθανή συνέπεια της απόφασης ενός ήρωα κατά τη διάρκεια μιας παράστασης ενός θεατροπαιδαγωγικού προγράμματος.

Η συζήτηση μπορεί να είναι αυτοσκοπός ή ακόμη και το ζητούμενο της συνάντησης. Μπορεί όμως και να αποτελεί απλώς μια παρένθεση, μια προσωρινή στάση στον δρόμο για πιο πρακτικές δραστηριότητες, ή μπορεί να γίνει έμμεσα ένα χρήσιμο διαγνωστικό μέσο για τον/την εμπυχωτή/εμπυχωτήρια,¹ μια ευκαιρία να δει σε ποιο σημείο βρίσκεται η ομάδα. Η μορφή και ο σκοπός της συζήτησης στα πλαίσια ενός καλού, λειτουργικά θεατρικού εργαστηρίου μπορεί να ποικίλλουν, αλλά η παρουσία διαλόγου είναι απαραίτητη.

Στην ιδανικότερη των περιπτώσεων, οι συμμετέχοντες δεν αντιλαμβάνονται τον διαχωρισμό μεταξύ πρακτικού και αναστοχαστικού μέρους του εργαστηρίου. Ο εμπυχωτής με τον ίδιο τρόπο μπορεί να μην το διαχωρίζει ως ξεχωριστή συνιστώσα της δουλειάς του, δράποντας υποσυνείδητα τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται για συζήτηση και ενστικτωδώς ανταποκρινόμενος στις ανάγκες των συμμετεχόντων. Αυτά φυσικά έως ότου κάτι πάει στραβά: μια ερώτηση με στόχο τη συζήτηση εκ μέρους του πέφτει στο κενό, με αποτέλεσμα μια απόλυτη, τρομακτική σιωπή. Μια αμφιλεγόμενη επισήμανση αποτελεί έναυσμα για καβγά ή ευκαιρία σχολιασμού της προσπάθειας κάποιου λαμβάνεται λανθασμένα ως υποτίμηση, επιφέροντας δυσάρεστα αισθήματα και δυσάρεσκεια. Σε αυτές τις περιπτώσεις, είναι πιθανόν ο εμπυχωτής να αντιληφθεί έντονα τον διάλογο ως ξεχωριστό μέρος του εργαστηρίου, ιδιαίτερα αν ο διάλογος (ή η απουσία του) έρχεται σε αντίθεση με τη γενική δυναμική της συνάντησης.

Το εμπόδιο που συναντάται πιο συχνά στον διάλογο με διαφορά είναι η ψυχρή σιωπή που προαναφέρθηκε, η αγωνιώδης αμήχανη στιγμή σιγής, γνωστή ακόμη και στους πιο έμπειρους επαγγελματίες. Ωστόσο, ίσως το επόμενο πιο αναγνωρίσιμο ζήτημα, ειδικά για όσους ασχολούνται με κοινωνικά θέματα ως εμπυχωτές, είναι η αντιμετώπιση φαινομενικά ρατσιστικών ή ξενοφοβικών δηλώσεων στα πλαίσια της συζήτησης. Χρησιμοποιώ τη λέξη «φαινομενικά» απολύτως εσκεμμένα εδώ. Η εικασία ότι υπάρχει ακροδεξιά, ρατσιστική ή ξενοφοβική πρόθεση αφήνει στους εμπυχωτές ελάχιστες επιλογές αντίδρασης. Η επίπληξη ή η εξαίρεση του ομιλητή μπορεί να είναι πράγματι η μόνη λύση απέναντι στη ρητορική μίσους. Αλλά τι γίνεται όταν η περίπτωση δεν είναι τόσο σαφής; Τι γίνεται εάν ο συμμετέχων διατυπώνει μια ειλικρινή ανησυχία στη μόνη γλώσσα που διαθέτει για τέτοιου είδους φαινόμενα; Επιπλέον, τι αποκαλύπτει μια τέτοιου είδους αντίδραση σχετικά με την υποτιθέμενη δέσμευση του επαγγελματία θεατροπαιδαγωγού για μια παιδαγωγική της συμπερίληψης και του μετασχηματισμού της γνώσης και της κοινωνίας;

Στο άρθρο αυτό θα παρουσιαστεί μια σειρά πρακτικών αρχών/τεχνικών οι οποίες μπορούν να εφαρμοστούν σε περιστάσεις όπου η διαλογική αποτελεσματικότητα ενός θεατρικού εργαστηρίου απειλείται από εμπρηστικά σχόλια. Αναπτύσσοντας αυτές τις αρχές, αρχικά θα επιχειρήσω μια ρητορική ανάλυση του πολιτικού είδους που υποστηρίζει τις πιο κοινότερες εμπρηστικές δηλώσεις, δηλαδή της «λαϊκιστικής Ακροδεξιάς». Το θέτω έτσι όχι για να υπονοήσω ότι η συμμετέχουσα που σχολιάζει αρνητικά το μεταναστευτικό είναι απαραίτητως ορκισμένη οπαδός της Ακροδεξιάς, αλλά αντίθετα για να αναγνωρίσω ότι τα είδη δημόσιου λόγου που χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν αυτές τις απόψεις εμπίπτουν, έστω και λίγο, στο ρητορικό ύφος της συγκεκριμένης ιδεολογίας.

Η ρητορική αντιρητορική της λαϊκιστικής Δεξιάς

Η άνοδος του δεξιού λαϊκισμού στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά την τελευταία δεκαετία έχει καταγραφεί ευρέως. Αυτό το σύγχρονο ρεύμα λαϊκιστικής πολιτικής, όπου μερικές φορές αναφέρεται ως «νέος λαϊκισμός», έχει τις ρίζες του στις αρχές του 1990. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά αναφερόμενος στην επιρροή που είχαν πολιτικά πρόσωπα όπως ο Jörg Haider στην Αυστρία και η Jean Marie LePenn στη Γαλλία. Όντως, η άνοδος της κυβέρνησης συνασπισμού του Αυστριακού Κόμματος της Ελευθερίας του Haider (FPÖ) το 1999 και η επακόλουθη απειλή κυρώσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση εξαιτίας των ακροδεξιών πολιτικών του κόμματος θεωρείται συχνά ως το σημείο απ' όπου άρχισε η άνοδος του νέου λαϊκισμού στην Ευρώπη (Mouffe, 2005) (Wodak, et al., 2013). Από τη Χρυσή Αυγή στην Ελλάδα, το Λαϊκό Κόμμα του Geert Wilder στην Ολλανδία και τον Victor Orban στην Ουγγαρία έως την επιτυχία του Κόμματος Ανεξαρτησίας (UKIP) και της εκστρατείας αποχώρησης (leave campaign) στο δημοψήφισμα του Ηνωμένου Βασιλείου, και φυσικά την εκλογή του Donald Trump στις ΗΠΑ, ο ισχυρισμός του Moffitt ότι «φαινομενικά ζούμε σε λαϊκιστικούς καιρούς» (2016, σ. 1) δεν μοιάζει και τόσο υπερβολικός.

Δεν πρέπει να αποτελούν επομένως έκπληξη συζητήσεις θεατρικών εργαστηρίων με πιθανές τοποθετήσεις που σχετίζονται με την Ακροδεξιά. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, η απουσία τους μπορεί να υποδηλώνει έλλειψη αυθεντικότητας στη διαδικασία κατά την οποία ο διάλογος έχει μετατραπεί σε μέσο έκφρασης όλων όσων θεωρούν οι συμμετέχοντες ότι θέλει να ακούσει η εμψυχώτρια. Παρ' όλα αυτά, όταν προκύψουν τέτοιες θέσεις, η πιθανότητα μιας προφορικής διαμάχης μεγαλώνει με τρόπο εντελώς διαφορετικό από αυτόν που θα ανέκυπτε σε αντίστοιχες συζητήσεις με αφορμή άλλα επίμαχα θέματα. Αυτό γίνεται κατά τη γνώμη μου εξαιτίας της ρητορικής στρατηγικής των κινημάτων της λαϊκιστικής Δεξιάς, τα οποία με τη σειρά τους παρέχουν βήμα για την έκφραση αυτών των θέσεων σε τοπικό επίπεδο.

Στο *The Global Rise of Populism (Η Παγκόσμια Άνοδος του Λαϊκισμού)*, ο Benjamin Moffitt αναγνωρίζει τρία βασικά χαρακτηριστικά του λαϊκισμού ως πολιτικό είδος:

- την πάλη «του Λαού» εναντίον «της ελίτ»
- τους κακούς τρόπους
- την κρίση, την καταστροφή και την απειλή

(2016, σ. 43-45)

Δεν αποτελεί έκπληξη ότι η έννοια «λαός», τόσο ετυμολογικά όσο και εννοιολογικά, κατέχει κεντρική θέση στην αντίληψη του λαϊκισμού ως πολιτικό είδος. Η Wodak (2015, σ. 26) περιγράφει την κεντρική δυναμική του δεξιού λαϊκιστικού λόγου ως την άρθρωση του αγώνα ανάμεσα στον καθαρό «λαό» της πατρίδας/της καρδιάς/του πατέρα με έναν ανταγωνιστή εσωτερικό «άλλο» ή «ελίτ», που συχνά συγκρούεται με έναν εξωτερικό «άλλο» (μετανάστες, πρόσφυγες, παγκοσμιοποίηση), ώστε να εξαπατηθεί ο «λαός» σε σχέση με ό,τι είναι δικαιωματικά δικό τους:

Το βασικό πρόβλημα με το μεταναστευτικό στη χώρα μας είναι ότι εξυπηρετεί τις ανάγκες των πλούσιων χορηγών, των πολιτικών ακτιβιστών και των ισχυρών πολιτικών... Επιτρέψτε μου να σας πω ποιον δεν εξυπηρετεί. Δεν εξυπηρετεί εσάς, τον αμερικανικό λαό.

(Trump, 2016)

Η πολιτική ελίτ κλείνει τη συζήτηση για το μεταναστευτικό εδώ και είκοσι χρόνια.

(Farage, 2013)

Η μόνιμη πολιτική τάξη υποβάλλει τις προσφορές της πολιτικής εκστρατείας της τάξης των χορηγών, κι αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο βλέπετε ότι τα σύνορα παραμένουν ανοιχτά.

(Palin, 2016)

Η σχέση παρουσιάζεται με τη μορφή μανιχαϊστικού δυϊσμού,² – το δίπολο καλού εναντίον κακού. Ειδικότερα, ο «λαός» είναι το θύμα και η «ελίτ» είναι η αιτία ή οι παράγοντες που διευκολύνουν την κρίση, την καταστροφή ή την απειλή. Επιπλέον, η ελίτ συνωμοτεί για να αποκρύψει την αλήθεια από τις

μάζες με τη χρήση ή τη χειραγώγηση της γνώμης των ειδικών, η οποία αντιπαραβάλλεται με την «αυθεντική» κοινή λογική του λαού:

Οι άνθρωποι στη χώρα αυτή έχουν ακούσει αρκετά από τους ειδικούς... Δεν ζητώ από το κοινό να με εμπιστευτεί. Τους ζητώ να εμπιστευτούν τον εαυτό τους.

(Gove, 2016)

Στα πλαίσια αυτά, όπου απορρίπτεται η εμπειρία της ελίτ και μαζί της οι επίσημες παγίδες της πολιτικής επικοινωνίας, ο Moffitt εντοπίζει το δεύτερο χαρακτηριστικό: τους κακούς τρόπους. Ο όρος είναι ελαφρώς παραπλανητικός και μπορεί να περιγραφεί με μεγαλύτερη ακρίβεια ως «παραβίαση των πολιτικών τύπων». Αναφέρεται στην υιοθέτηση φαινομενικά άμεσων, αληθινών μορφών απεύθυνσης και συμπεριφοράς —ο ισχυρισμός ότι μιλούν στη γλώσσα και για λογαριασμό του λαού—, καθώς και στην τάση παράβλεψης της πολιτικής γραμμής, ώστε «να γίνονται πράγματα»:

Αν η επιλογή έγκειται στο να μας συμμορφώνουν με μέσο την πολιτική ορθότητα για να παραμείνουμε στις γνωστές σοφίες ή να είμαστε ένα κόμμα ελεύθερου διαλόγου, τότε χωρίς αμφιβολία πρέπει να είμαστε το κόμμα των ριζοσπαστικών αλλαγών και της ελευθερίας του λόγου.

(Farage, 2013)

Νομίζω ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα που έχει αυτή η χώρα είναι η πολιτική ορθότητα, έχω αμφισβητηθεί από τόσο πολλούς ανθρώπους και δεν έχω ειλικρινά χρόνο για πλήρη πολιτική ορθότητα. Και για να είμαι ειλικρινής μαζί σας, ούτε η χώρα έχει χρόνο. Αυτή η χώρα έχει σοβαρά θέματα. Δεν κερδίζουμε πια. Χάνουμε από την Κίνα. Χάνουμε από το Μεξικό τόσο στο εμπόριο όσο και στα σύνορα. Χάνουμε απ' όλους.

(Trump, 2015)

Το τελευταίο χαρακτηριστικό του λαϊκιστικού στυλ πολιτικής είναι η αξιοποίηση, ή ίσως ακόμη και η πρόβλεψη, κρίσεων, καταστροφών και απειλών (Moffitt, 2016, σ. 45). Όπως αποδεικνύεται από την έκκληση του Trump για δράση στις αρχικές συζητήσεις των ρεπουμπλικάνων παραπάνω, το λαϊκιστικό επιχείρημα γενικά βασίζεται στην άμεση αντίδραση απέναντι σε κάποια απειλή ή κρίση. Πράγματι, αν και δεν διατυπώνεται ευθέως από τον Moffitt, τα τρία χαρακτηριστικά λειτουργούν ως επιχείρημα για την παρέμβαση ενός λαϊκιστή ηγέτη:

- Ο λαός έχει προδοθεί από τις δράσεις της ελίτ (σε συνωμοσία με τους άλλους)
- Ο λαός τώρα αντιμετωπίζει μια κρίση, καταστροφή ή απειλή.
- Ο λαός μπορεί να σωθεί μόνο από έναν «δυνατό ηγέτη», που δεν εμποδίζεται από κανέναν και δεν φοβάται τους περιορισμούς της ελίτ.

Φυσικά, ως απλός συλλογισμός δεν είναι έγκυρος, ούτε ισχυρός. Όπως αποδεικνύεται όμως, μπορεί να γίνει πειστικό επιχείρημα. Τα τρία χαρακτηριστικά, ενώ είναι αντίθετα με την «κενή ρητορική της ελίτ», είναι από μόνα τους κατασκευάσματα μιας περίπλοκης ρητορικής στρατηγικής, που βασίζεται στη συναισθηματική λογική.

Η στρατηγική βασίζεται αρχικά στον φόβο. Εκμεταλλεύεται ανασφάλειες σε σχέση με την εργασία και την οικονομική σταθερότητα, με σκοπό να προσελκύσει και να δεσμεύσει ένα ακροατήριο ως «λαό» σε μια ανταγωνιστική σχέση με μια γενοικεμένη «ελίτ» και/ή με «ανάξιους άλλους».

Είναι απαγορευμένο [από την ελίτ] να λέμε ότι οι μετανάστες φέρνουν το έγκλημα και τον τρόμο στις χώρες μας... Η μαζική μετανάστευση είναι μια αργή ροή νερού, που διαβρώνει συνεχώς τις ακτές. Μεταμφιέζεται σε ανθρω-

πιστική εκστρατεία, αλλά η πραγματική της φύση είναι η κατάκτηση της επικράτειας.

(Orban, 2016)

Πρώτον, ο αριθμός των αλλοδαπών αυξάνεται δραματικά, μετά... δηλώνουν ότι δεν θα υπακούσουν στους νόμους μας, στα έθιμά μας και αργότερα –ή παράλληλα– επιβάλλουν τις ευαισθησίες και τις απαιτήσεις τους στον δημόσιο τομέα και σε άλλους τομείς της ζωής. Και [θα το κάνουν] με πολύ επιθετικό και βίαιο τρόπο. Εάν κάποιος λέει ότι δεν είναι αλήθεια, ας κοιτάξει γύρω στην Ευρώπη.

(Kaczynski, 2015)

Τα συναισθήματα εχθρότητας που προκύπτουν συνδυάζονται με κατηγορίες εξαπάτησης για να δυσφημήσουν τους συγκεκριμένους αντιπάλους και να εξαλείψουν κάθε αντεπιχείρημα.

Η Ευρώπη έχει αντικαταστήσει [το κοινό μας δίκαιο] με τον χάρτη ανθρωπίνων δικαιωμάτων [...] Πώς μας το έκαναν αυτό; Μας είπαν ψέματα. Έπρεπε. Ποτέ δεν θα συμφωνούσαμε αν μας έλεγαν την αλήθεια και ζητούσαν να συμφωνήσουμε.

(Farage, 2013)

Μαζί με τα παραπάνω, βρίσκονται και οι πολυάριθμες αναφορές στον χαρακτήρα ή στο ήθος των ομιλητών, οι οποίοι, με απλό λόγο και με έκδηλη εξαπάτηση, τοποθετούνται οι ίδιοι στο πλευρό του λαού. Ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν τι πρέπει να κάνουν και είναι πρόθυμοι να παραβιάσουν τους κανόνες για να προσφέρουν την καλή ζωή στους ανθρώπους... μια καλή ζωή που θα είχε ο λαός εξ αρχής αν δεν τους είχε αρνηθεί άδικα.

Η αγανάκτηση πενθεί στην άδικη καλή τύχη [του άλλου].

(Ρητορική, 2:9:1)

Αυτή η τελική συναισθηματική επίκληση στην αγανάκτηση τελικά χαρακτηρίζει τη γοητεία του ακροδεξιού λαϊκιστή. Η αγανάκτηση απαλλάσσει το ακροατήριο από την προσωπική ευθύνη των συμφορών, τους δίνει κάποιον να κατηγορήσουν και κάτι να κάνουν γι' αυτό. Η αγανάκτηση του ακροατηρίου προσφέρει στον λαϊκιστή ρήτορα εντολή να επιδιώξει τους πολιτικούς του/της στόχους για λογαριασμό του λαού.

Έχει αποδειχθεί ιστορικά ότι τέτοιου είδους ρητορικές στρατηγικές μπορούν να γίνουν πολύ αποτελεσματικές και να κερδίσουν λαϊκή υποστήριξη σε δημοψηφίσματα και εκλογές.³ Αυτό ενισχύεται περαιτέρω όταν υιοθετούνται υποσυνείδητα οι ίδιες στρατηγικές σε συζητήσεις σε τοπικό επίπεδο από ανθρώπους που μπορεί να μοιράζονται πρόσκαιρα τις ακραίες θέσεις που υποστηρίζει ο λαϊκιστής. Σε συζητήσεις με όσους έχουν ανάλογες ανησυχίες, αυτός ο τρόπος επικοινωνίας λειτουργεί ως άκριτος πολλαπλασιαστής, ενισχύοντας την υποστήριξη της λαϊκιστικής θέσης. Το πρόβλημα είναι η ενσωμάτωση των τριών χαρακτηριστικών («λαός» εναντίον «ελίτ», κακοί τρόποι, κρίση) σε συζητήσεις, και όχι σε δημόσια ομιλία. Σε αυτή την περίπτωση, όπου οι συνομιλητές μπορεί να έχουν διαφορετικές απόψεις, οι σχετικές ρητορικές στρατηγικές σίγουρα παρακωλύουν εμφανώς τον διάλογο. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ωστόσο ότι τα εμπόδια στον διάλογο δεν αφορούν μόνο τη σύγκρουση αξιών ή απόψεων, αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένα και με την κατάλληλη ρητορική στρατηγική.

Τα αισθήματα αγανάκτησης του επηρεασμένου λαϊκιστή ομιλητή, τα οποία τροφοδοτούνται

συνεχώς από το περιεχόμενο των δικών του επιχειρημάτων, δημιουργούν ένα είδος ρητορικού «αλεξίσφαιρου γιλέκου», το οποίο όχι μόνο υποτάσσει τα επιχειρήματα των άλλων, αλλά περιορίζει εξίσου την αποτελεσματικότητα της έκφρασής του. Έτσι, ανίκανος να συμμετέχει σε μια ουσιαστική ανταλλαγή απόψεων με άλλους, ο ομιλητής κλειδώνεται σε μια μονοδιάστατη αφήγηση, που εμφανίζεται ισχυρή μόνο στα λόγια του λαϊκιστή ρήτορα. Στα αυτιά του συνομιλητή του, η εφαρμογή των «κακών τρόπων» και η προβολή της εχθρότητας επηρεάζει αρνητικά το αντιληπτό ήθος του ομιλητή, διευκολύνοντας την απόρριψη κάθε σημείου ως τίποτα άλλο παρά «ρητορικής μίσους», εμπλουτίζοντας περαιτέρω τα συναισθήματα θυματοποίησης. Είτε ακολουθεί ένα επιχείρημα είτε, σπάνια, ο «προκλητικός» συμμετέχων υποχωρεί λέγοντας κάτι όπως «Δεν μπορούμε να πούμε τίποτα αυτές τις μέρες. Έχω δικαίωμα να λέω τη γνώμη μου». Αυτό το άτομο είναι πλέον πιθανόν να ταυτιστεί με τον λαϊκιστικό λόγο. Πιο πιθανό όμως είναι η συζήτηση να έχει σταματήσει και η ουσία του επιχειρήματός του να μην έχει αμφισβητηθεί πραγματικά.

Πρακτικές συμβουλές προς εμπυχωτές/εμπυχώτριες

Η δημοκρατία εμπεριέχει την νομιμοποίηση της σύγκρουσης. Σκοπός της είναι να ενεργοποιήσει μεθόδους έκφρασής της που δεν θα καταστρέψουν τον πολιτικό συσχετισμό... Οι δημόσιοι χώροι θα έπρεπε να είναι χώροι που να φιλοξενούν την έκφραση διαφωνίας, να φέρνουν στο προσκήνιο αυτά που οι δυνάμεις προσπαθούν να καλύψουν.

(Mouffe, 2006)

Σε αυτή την ενότητα, σκοπεύω να παραθέσω μια σύντομη σειρά πρακτικών αρχών οι οποίες προέρχονται από την παραπάνω ανάλυση και προσπαθούν να μετριάσουν τις αντι-διαλογικές πλευρές των λαϊκιστικών μορφών συζήτησης, με την πρόθεση να προωθηθεί η αγωνιστική συμμετοχή και ο κριτικός διάλογος. Παίρνουμε ως δεδομένο ότι ο διάλογος γίνεται ως μέρος ενός θεατρικού εργαστηρίου ή ενός παραστατικού δρώμενου. Λαμβάνεται υπόψη ότι η συμμετοχή στο εργαστήριο υποδηλώνει τουλάχιστον μια διάθεση συμμετοχής στη δημοκρατική διαδικασία και, παρόλο που δεν είναι κάτι άγνωστο σε αυτά τα πλαίσια, δεν αφορά τους σκοπούς του άρθρου αυτού να συμπεριλάβει μεθόδους αντιμετώπισης εκούσιας διάσπασης της διαδικασίας του εργαστηρίου. Θεωρούμε επίσης δεδομένο ότι η εμπυχώτρια είναι εξοικειωμένη με τις βασικές μεθόδους

διαχείρισης δυναμικών συζητήσεων, ότι μπορεί δηλαδή να χρησιμοποιεί γενικευμένα ερωτήματα, να επικυρώνει, να επαναλαμβάνει και να επαναδιατυπώνει τις απαντήσεις και ότι κατέχει τεχνικές σύνδεσης, με σκοπό τη δημιουργία διαλόγου.

Ποιος κάνει τις ερωτήσεις;

Συνήθως, η συντριπτική πλειοψηφία εκδηλώσεων συμμετοχικής πολιτικής συζήτησης είναι στην πραγματικότητα παραλλαγές της «Ώρας των ερωτήσεων».⁴ Τα μέλη του κοινού (ο λαός), μέσω ενός παθητικού συντονιστή, θέτουν ερωτήσεις στους (ελίτ) πολιτικούς/ειδικούς, οι οποίοι στη συνέχεια κυριαρχούν στον λόγο, δίνοντας ίσως κάποια ευκαιρία στο κοινό να απαντήσει στο τέλος. Γίνονται δηλώσεις και τηρούνται οι κανόνες της πολιτικής επικοινωνίας, αλλά στην πραγματικότητα τίποτα δεν συζητείται. Για να δημιουργηθεί μια δυναμική συζήτηση σε ένα θεατρικό εργαστήριο, η εμπυχώτρια πρέπει να διαδραματίζει ενεργό ρόλο και πρέπει να είναι αυτή που θέτει ερωτήσεις. Ερωτήσεις που απευθύνονται σε όλους τους συμμετέχοντες, για να δημιουργήσουν απαντήσεις, να διευκρινίσουν τους ισχυρισμούς και να ενθαρρύνουν τον διάλογο. Υπό αυτή την έννοια, η εμπυχώτρια πρέπει να οδηγήσει τη συζήτηση, χρησιμοποιώντας το ήθος τους για να τους προσκαλέσει να συμμετέχουν, μετρώντας την επιτυχία όχι της εκπλήρωσης μιας προσωπικής ιδεολογικής θέσης, αλλά την ποιότητα και τη χρησιμότητα του διαλόγου που παράγεται.⁵

Απο-προσωποποιήστε το θέμα, αλλά προσωποποιήστε το άτομο

Οι δύσκολες συζητήσεις συνήθως επιτρέπουν τη σύγκρουση όταν οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι η προσωπική τους αξία ή το σύστημα αξιών τους έχει γίνει αντικείμενο συζήτησης. Ενώ ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι: «...οι ανάξιοι, οι άχρηστοι και

οι φιλόδοξοι δεν δίδονται στην αγανάκτηση, γιατί δεν υπάρχει τίποτα για το οποίο να θεωρούν τους εαυτούς τους άξιους» (Ρητορική, 2: 9), ισχύει επίσης ότι εκείνοι που τους έκαναν να νιώθουν ανάξιοι, άχρηστοι ή φιλόδοξοι, ενώ δεν είναι τίποτα από αυτά, είναι πιθανόν να νιώσουν αγανάκτηση. Έτσι, μια απλή διαφωνία μπορεί να ερμηνευτεί εσφαλμένα ως μομφή για τον χαρακτήρα της ομιλήτριας – το «σωστό» ή το «λάθος» του ισχυρισμού μπορεί, λανθασμένα, να θεωρηθεί ως συνώνυμο του «σωστού» ή του «λάθους» για το πρόσωπο. Αυτό μπορεί να γίνει πιο έντονο όταν η συζήτηση πάρει τη μορφή άμεσης ανταλλαγής λόγων μεταξύ δύο συμμετεχόντων.

Σε αυτές τις περιστάσεις, η εμπυχώτρια καλό θα είναι να δράσει γρήγορα, ώστε να διαχωρίσει το θέμα από το άτομο, θέτοντας το ζήτημα της διαφωνίας σε αυτό που αποκαλεί ο Freire (1993) «αναγνωρίσιμο αντικείμενο» («cognizable object») π.χ.:

Συμμετέχουσα 1: Ζω εδώ όλη μου τη ζωή και τώρα δεν αναγνωρίζω ούτε ένα πρόσωπο στον δρόμο...

Συμμετέχουσα 2: (υποτιμητικά) Μια ιδέα είναι να δοκιμάσεις να μιλήσεις στους ανθρώπους...

Συμμετέχουσα 1: ...ούτε καταλαβαίνω τι λένε... Δεν είμαι εγώ που δεν είμαι φιλικός.

Εμπυχώτρια: *Θετική παρέμβαση* – Να κάτι ενδιαφέρον... Μια στιγμή, ας το κουβεντιάσουμε όλοι μαζί. *Μετατρέποντας το θέμα σε «αναγνωρίσιμο αντικείμενο»* – Δεν έχουμε ακόμα συζητήσει το θέμα της «απομόνωσης». *Προσφέροντας το θέμα στην ομάδα ως ζήτημα προς εξερεύνηση* – Υπάρχει η πιθανότητα στο έργο ο χαρακτήρας του Jo, που μένει σε μια πολυσύχναστη περιοχή, να νιώθει μοναξιά;

Έτσι, το θέμα διαχωρίζεται από τους συμμετέχοντες, μετατρέπεται σε ένα αντικείμενο που μπορεί να γίνει γνωστό, να αναλυθεί και να σχολιαστεί. Επιπλέον, αυτή που κάνει τη δήλωση μπορεί να δει το θέμα το οποίο θέτει να γίνεται αποδεκτό στη συζήτηση, αλλά επίσης ίσως, ιδανικά, να αποκτήσει κάποια κριτική απόσταση από αυτό. Η μυθοπλασία που δημιουργείται μέσω του θεάτρου μέσα στο εργαστήριο είναι φυσικά το ιδανικό μέσο γι' αυτό.

Ακριβώς όπως το θέμα «αντικειμενοποιείται», καλό είναι επίσης να ληφθεί υπόψη η υποκειμενικότητα των συμμετεχόντων. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα όταν οι συνομιλητές εισάγουν στατιστικά στοιχεία στη συζήτηση. Ενώ τα στατιστικά στοιχεία μπορούν να είναι χρήσιμα για να αντικρούσουν πλασματικούς ισχυρισμούς, δεν πρέπει να θεωρούνται πάντα διαμορφωτές της αλήθειας. Τα ποσοστά ενδέχεται να μην αντικατοπτρίζουν τοπικές, υποκειμενικές εμπειρίες. Μπορεί να είναι στατιστικά αληθές ότι μόνο το 12,7% του πληθυσμού προέρχεται εκτός Ηνωμένου Βασιλείου,⁶ αλλά η βιωμένη αλήθεια κάποιου που κατοικεί σε μια περιοχή με 80% μεταναστευτικό πληθυσμό έχει ως αποτέλεσμα μια πολύ διαφορετική εμπειρία.

Ορίστε το θέμα και χρησιμοποιήστε ερωτήσεις ώστε να δημιουργηθούν στρογγυλοποιημένα επιχειρήματα

Αφού το ζήτημα καταστεί «αναγνωρίσιμο αντικείμενο», η εμψυχώτρια θα πρέπει να αναπτύξει μια σαφή και σύντομη διατύπωση της φύσης της διένεξης. Τι ακριβώς προκαλεί διαφωνία στις απόψεις;⁷ Ο προσδιορισμός της διαφωνίας, καθώς προσεγγίζουμε αποκλίνουσες ερμηνείες της έννοιας της «βρετανικότητας» ή η αναγνώριση ότι η διαφωνία έγκειται στις διαφορετικές προτεραιότητες δύο ανταγωνιστικών αξιών, όπως η «ελευθερία» και η «ισότητα», αντικειμενοποιεί περαιτέρω το υπό συζήτηση θέμα και βοηθά τις συμμετέχουσες να ξεπεράσουν τις έννοιες «σωστό ή λάθος».

Καθώς η συζήτηση προχωράει, οι ερωτήσεις της εμψυχώτριας θα πρέπει να στοχεύουν στην οικοδόμηση και την ενίσχυση των ισχυρισμών που γίνονται. Οι ήπιες ή έμμεσες ερωτήσεις μπορούν να ενθαρρύνουν τις συμμετέχουσες να καλύψουν κενά στην επιχειρηματολογία τους, δημιουργώντας χώρο, αντισταθμίζοντας τα συμπεράσματα και διατυπώνοντας εκ νέου τους ισχυρισμούς σε όσο το δυνατόν συλλογιστικές περιλήψεις.

Κρατήστε τη συζήτηση προσανατολισμένη στο μέλλον

Ένα αντι-διαλογικό αποτέλεσμα της εφαρμογής του λαϊκίστικου πολιτικού είδους ρητορικής, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είναι η ενίσχυση των συναισθημάτων της αδικίας και της θυματοποίησης. Συνεπώς, καλό είναι να φροντίζουμε ο λόγος να παραμένει συμβουλευτικός (κατά Αριστοτέλη),⁸ επικεντρωμένος στην εξέταση των πλεονεκτικών/μειονεκτικών δράσεων, ώστε να βελτιωθεί το μέλλον. Αυτοί οι τύποι συζητήσεων έχουν μια τάση να κατακλύζονται από τον δικανικό λόγο,⁹ επικεντρωμένοι στο ποιος φταίει και τι συνέβη στο παρελθόν. Είναι σημαντικό να αναγνωρίζουμε το παρελθόν, αλλά μόνο για να διασφαλίσουμε ότι οι μελλοντικές επιλογές είναι δίκαιες και επωφελείς π.χ.

Συμμετέχουσα: *Παρελθοντικός χρόνος/Δικανικός* – Όλοι συνηθίζαμε να δουλεύουμε στον ίδιο χώρο, να πίνουμε στις ίδιες παμπ – Όλοι γνωριζόμασταν μεταξύ μας... τότε έκλεισαν την εταιρεία και τα κατέστρεψαν όλα.

Εμψυχώτρια: *Μετακινώντας το θέμα στο μέλλον/Μελλοντικός χρόνος* – Πώς μπορούμε να δημιουργήσουμε αυτή την αίσθηση κοινότητας τώρα;

Δεν εργάζονται όλοι στο ίδιο εργοστάσιο, αλλά τι θα μπορούσε να γίνει για να φέρει μαζί τους ανθρώπους που έχουν παρόμοια συμφέροντα;

Χρησιμοποιήστε την αναδιτύπωση για να διαχειριστείτε το ύφος της συζήτησης.

Φαινομενικά ο στόχος της αναδιτύπωσης της συμβολής ενός μέλους της ομάδας είναι να εξασφαλίσει ότι η υπόλοιπη ομάδα έχει ακούσει και έχει κατανοήσει τον ισχυρισμό. Ωστόσο, η πράξη της αναδιτύπωσης παρέχει επίσης την ευκαιρία να διορθωθεί το ύφος της συζήτησης, ώστε να γίνει πιο ελκυστικό σε όσους έχουν αντιτιθέμενες απόψεις. Η επιδέξια αναδιτύπωση μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί στην οικοδόμηση του ήθους της ομιλήτριας. Έτσι, η τεχνοκρατική απάντηση μιας δημοτικού συμβούλου μπορεί να αναδιτυπωθεί σε ένα πιο άμεσο, ευθύ ύφος ή μια πρόταση κάποιου κατοίκου, ελαφρώς αναδιτυπωμένη, να ανταποκρίνεται (υφολογικά) στις στρατηγικές προτεραιότητες του συμβούλου. Πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή βέβαια να μη διαστρεβλωθεί η αρχική δήλωση, ούτε να φανεί ότι η εμψυχώτρια διατυπώνει προσωπικές ερμηνείες.

Κάντε κατάλληλη χρήση του «ευφημισμού»

Μια άλλη μορφή αναδιτύπωσης περιλαμβάνει τη χρήση του «ευφημισμού»¹⁰, με σκοπό να μετατρέψει μια δυνητικά προκλητική δήλωση σε θέμα που μπορεί να συζητηθεί πιο εύκολα, διατηρώντας ταυτόχρονα την ουσία της αρχικής δήλωσης, π.χ.:

Συμμετέχουσα: Πρέπει να επιστρέψει η βέργα,¹¹ αυτή είναι η μόνη λύση.

Εμψυχώτρια: *Δέχεται/επικυρώνει* – Υπάρχει μια πρόταση. *Αναδιτυπώνει ως «ευφημισμό»* – Θα έπρεπε να υπάρχει κάποια μορφή τιμωρίας. *Ανοίγει τη συζήτηση προς την υπόλοιπη ομάδα αναζητώντας ευκαιρίες σύνδεσης* – Ποιος άλλος συμφωνεί ότι θα έπρεπε να υπάρχει κάποιου είδους συνέπεια σε τέτοιες πράξεις;

Η προκλητική δήλωση γίνεται αποδεκτή, αλλά ως «ευφημισμό» για ένα ευρύτερο θέμα, γύρω από το οποίο μπορούν να υπάρξουν περισσότερες δυνατότητες για συζήτηση. Η εμψυχώτρια ωστόσο θα πρέπει να προσέχει μήπως κάποιες φορές χρειαστεί να κάνει το αντίθετο και να αποδομεί ή να διευκρινίζει «ευφημισμούς» που χρησιμοποιούνται από τους συμμετέχοντες:

Συμμετέχουσα: Φυσικά, το παράδειγμα της στέγασσης έχει μετατοπιστεί, και μερικοί άνθρωποι δυστυχώς θα απογοητευθούν.

Εμψυχώτρια: *Αναδιτυπώνει σε απλούστερο ύφος* – Τα πράγματα, λοιπόν, έχουν αλλάξει όσο αφορά το κατά πόσο ο δήμος μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες στέγασσης... και για να σιγουρευτώ...

Αποσαφηνίζει τον ευφημισμό – όταν λέμε «θα απογοητευθούν», εννοούμε πως κάποιοι άνθρωποι δεν θα έχουν πού να μείνουν;

Ωστόσο, η διαφορά μεταξύ του «ευφημισμού» που δίνει ώθηση στη συζήτηση και εκείνου που καλύπτει πληροφορίες ζωτικής σημασίας για την αποτελεσματικότητα του διαλόγου μπορεί να είναι λεπτή και χρειάζεται μεγάλη προσοχή, όπως γίνεται με κάθε αναδιτύπωση.

Ο στόχος δεν είναι η συμφωνία

Ενώ το αξιόπαινο θα ήταν να ολοκληρωθεί μια συζήτηση με τους συμμετέχοντες καταλήγοντας σε μια συμφωνία για μια ενιαία πορεία δράσης, αυτό είναι μάλλον απίθανο. Επιπλέον,

η προσπάθεια να κατευθυνθεί ο λόγος προς τη συναίνεση *per se*, μπορεί να κάνει περισσότερο κακό παρά καλό. Η επίτευξη μιας καλά αρθρωμένης, σεβαστής διαφωνίας μπορεί να αποτελεί σημαντική επιτυχία. Η συρρίκνωση της διαφωνίας σε ένα ή δύο συγκεκριμένα σημεία μπορεί να είναι ακόμη καλύτερη.

Επίλογος

Ως εμπυχωτές και οι εκπαιδευτικοί σπάνια ονομάζουμε και ορίζουμε τη δουλειά μας. Σίγουρα, οι περισσότεροι από εμάς θα αναστοχάζονται τακτικά, επιδιώκοντας να μάθουν από επιτυχημένες αλλά και από και όχι τόσο επιτυχείς συναντήσεις. Όμως στη δυναμική καθημερινότητα της επαγγελματικής μας ζωής, αυτή η διαδικασία μπορεί εύκολα να γίνει μια ασυνείδητη πράξη, πολυμένη λόγω της επανάληψης των πράξεων που φαίνονται να λειτουργούν και της αποφυγής εκείνων που δεν λειτουργούν. Πράγματι, καθώς γινόμαστε πιο έμπειροι, τα δομικά στοιχεία της εμπειρίας μας μπορούν επίσης να κινηθούν προς το ασυνείδητο και να εμφανίζονται στο φως της ημέρας όταν κάτι πάει πραγματικά στραβά. Είναι οι στιγμές που πρέπει να ονομάσουμε και να ορίσουμε την πρακτική μας δημιουργώντας «αναγνωρίσιμα αντικείμενα», που μπορούν να μελετηθούν, να σχολιαστούν και να αμφισβητηθούν με την ονομασία και τον ορισμό τους ως ξεχωριστά από εμάς. Αυτό προσπαθώ να κάνω στα σύντομα εργαστήρια στα οποία βασίζεται το συγκεκριμένο άρθρο. Τόσο η ανάλυση όσο και οι προτεινόμενες τακτικές διευκόλυνσης είναι αναμφισβήτητα γνώριμες σε κάθε έμπειρο επαγγελματία. Όμως με τον τεχνητό διαχωρισμό της λειτουργίας συζήτησης/αναστοχασμού από το κύριο σώμα του εργαστηρίου μπορούμε ως

εμπυχωτές-συμμετέχοντες να διαχωρίσουμε τις ασυνείδητες αντιδράσεις μας και να επανεισαγάγουμε τον εαυτό μας σε μια σειρά στρατηγικών παρέμβασης. Επιπλέον, ο εντοπισμός της «φαινομενικά ρατσιστικής» αντίδρασης ως ρητορικού κατασκευάσματος του πολιτικού είδους της λαϊκιστικής Δεξιάς δημιουργεί έναν πολύ αναγκαίο χώρο μεταξύ των ζητημάτων που η σημασία τους μπορεί να αμφισβητηθεί και των συμμετεχόντων, των οποίων η υποκειμενική εγκυρότητα πρέπει να κατοχυρωθεί στη διαδικασία.

Οι αποδείξεις ότι «φαινομενικά ζούμε στην εποχή του λαϊκισμού» αυξάνονται καθημερινά. Και καθώς αυξάνεται η ανάγκη συμμετοχικού, κοινωνικά εμπλεκόμενου θεάτρου, τόσο η θεσπισμένη υποστήριξη για τέτοιου είδους διαδικασίες διαλύεται σε μια άλλη παλιρροϊκή κρίση λιτότητας, η οποία προέρχεται από τη νεοφιλελεύθερη συναίνεση. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο πειρασμός μπορεί να είναι να κάνουμε το εργαστήρι μας καθρέφτη των κοινωνικών δικτύων, δημιουργώντας ένα φόρουμ στο οποίο η εμπυχωτρία ακούει αυτό που θέλει να ακούσει και λιγότερο αποδεκτές απόψεις αποκρύπτονται και μένουν για άλλα, πιο δεκτικά ακροατήρια.

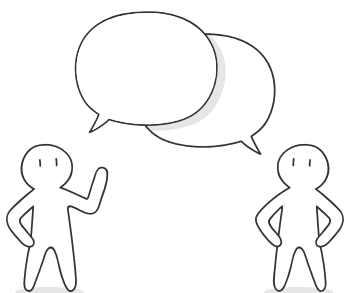
Ή μπορούμε να τολμήσουμε. Θα μπορούσαμε να τολμήσουμε να δημιουργήσουμε τον χώρο όπου η επίφοβη, αμήχανη συζήτηση έχει, αντί γι' αυτό, την ευκαιρία να μετατραπεί σε διάλογο. Θα αποτύχουμε μερικές φορές, ίσως πολλές. Αλλά κάθε φορά που δημιουργούμε το κοινό έδαφος, κάθε φορά που βρίσκουμε έναν τρόπο να συμπεριλάβουμε εκείνους που η αιτιολόγηση της θέσης τους δημιουργεί μια πιθανότητα αποκλεισμού, η συμμετοχή γίνεται ένας σεβαστός αγώνας, συναγωνισμός αντί για ανταγωνισμός. Τότε θα κερδίζουμε. Γιατί τότε, αυτές τις στιγμές, ασκούμε πραγματικά τη δημοκρατία.

Σημειώσεις

1. Σε συνεννόηση με τον συγγραφέα χρησιμοποιούνται τα δύο γένη σε περίπου ίσο αριθμό
2. Ο μανιχαϊσμός ήταν γνωστό θρησκευμα του μεσανατολικού χώρου του 3ου αι. μ.Χ., που δέχεται την ύπαρξη δύο ανταγωνιστικών στοιχείων, του φωτός και του σκότους, του καλού και του κακού. Χρησιμοποιείται ως χαρακτηρισμός κάθε δεισιτικής θεωρίας ή διδασκαλίας ή κάθε άποψης που δέχεται ότι υπάρχει μόνο το καλό ή το κακό, το δίκαιο ή το άδικο, αποκλείοντας οτιδήποτε άλλο. Πηγή: *Modern Greek Language* (Σ.τ.Μ.)
3. Αν και είναι αξιοσημείωτο ότι η στήριξη αυτή είναι ιδιαίτερα βραχύβια και γενικά διατηρείται πέρα από την κάλη μόνο με εξαναγκασμό και διάλυση των δημοκρατικών διαδικασιών και θεσμών.
4. Μια εκπομπή πολιτικού διαλόγου του BBC: <http://www.bbc.co.uk/programmes/b006t1q9>
5. Παρόλο που βεβαίως η θέση ότι η δημοκρατία εξυπηρετείται καλύτερα από τον διάλογο και όχι από τον μονόλογο είναι από μόνη της μια ιδεολογική τοποθέτηση.
6. *Migration Observatory*, 2016.
7. Η κατανόηση των σύγχρονων ερμηνειών της θεωρίας των στάσεων μπορεί να είναι χρήσιμη από αυτή την άποψη (βλ. Kock, 2012). & ελληνικά: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/rhetoric/page_062.html
8. Είδη ρητορικού λόγου κατά τον Αριστοτέλη: https://www.greek-language.gr/greeklang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=54
9. Είδη ρητορικού λόγου κατά τον Αριστοτέλη: https://www.greek-language.gr/greeklang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=54
10. Χρησιμοποιούμε τον όρο «ευφημισμός» σε εισαγωγικά, επειδή η σημασία του στα αγγλικά διαφέρει από την σημασία του στα ελληνικά. Ενώ στα ελληνικά πρόκειται για σχήμα λόγου με το οποίο μια πολύ αρνητικά φορτισμένη φράση αντικαθίσταται από κάποια που έχει την ακριβώς αντίθετη σημασία, στα αγγλικά ο όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει ότι μια έννοια εκφράζεται με πιο ευγενικό, πιο ήπιο, λιγότερο οξύ ή αρνητικό τρόπο. (Σ.τ.Μ.)
11. Στο πρωτότυπο "Bringbackthebirch": Η «σημύδα» (birch) ήταν μια μορφή σωματικής τιμωρίας κατόπιν δίκης, που χρησιμοποιήθηκε στη Βρετανία μέχρι το 1962. Αφορούσε τον ξυλοδαρμό ανήλικων και ενηλίκων ανδρών παραβατών με μια δέσμη ξύλινων ράβδων. Η «επιστροφή της σημύδας», με την αξιοσημείωτη αλλοτρίωσή της ως έννοια, είναι από μόνη της ένας κοινός ευφημισμός, που εκφράζει την επιθυμία επιστροφής στην πειθαρχία του παρελθόντος. Στα ελληνικά, ο αντίστοιχος ευφημισμός ίσως είναι η επιστροφή στη βέργα ή στη ζώνη, που χρησιμοποιούνταν επίσης ως μορφή τιμωρίας για τους ανήλικους. (Σ.τ.Μ.)

Μετάφραση από τα αγγλικά: Ηρώ Ποταμούση

Βιβλιογραφία

- Farage, N., 2013. *UKIP Conference Speech*, London (Appendix 2): s.n.
- Freire, P., 1993. *The Pedagogy of the Oppressed*. London: Penguin.
- Gest, J., 2016. "I'm Not A Racist, But..." [ηλεκτρονικό]. Available at: <http://www.politico.com/magazine/story/2016/09/2016-clinton-trump-deplorables-racist-white-anxiety-214261> [Πρόσβαση 8 September 2017].
- Gove, M., 2016. *EU: In or Out?* Sky News [Συνέντευξη] (4 June 2016).
- Kaczynski, J., 2015. *Immigration Debate in Polish Parliament*. [ηλεκτρονικό]. Available at: <http://inside-poland.com/t/ahead-of-the-autumn-election-polands-debate-on-the-refugee-crisis-is-sparing-on-detail-and-heavy-on-party-politics/>
- Migration Observatory*, 2016. *Migration in Great Britain: Census factsheet*, Oxford: Oxford University.
- Moffitt, B., 2016. *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style and Representation*. Stanford: SUP.
- Mouffe, C., 2005. "The 'End of Politics' and the Challenge of Right-wing Populism". Στο: F. Panizza (ed.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso, σ. 50-71.
- Mouffe, C., 2006. "Hegemony, Democracy, Agonism and Journalism". *Journalism Studies*, Τόμος 7, σ. 964-75.
- Nietzsche, F., 1884. *Beyond Good and Evil*. New York: Vintage Books.
- Orban, V., 2016. *Speech by Prime Minister Viktor Orbán*. [ηλεκτρονικό]. Available at: <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/speech-by-prime-minister-viktor-orban-on-15-march>
- Palin, S., 2016. *Trump Endorsement Speech*, Iowa [Συνέντευξη] (19 January 2016).
- Trump, D., 2015. *Republican Party Primary Debate* (Fox News) [Συνέντευξη] (6 August 2015).
- Trump, D., 2016. *Speech on Immigration Policy*, Arizona: s.n.
- Wodak, R., 2015. *The Politics of Fear*. London: Sage.
- Wodak, R., KhosraviNik, M. & Mral, B., 2013. *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London: Bloomsbury Academic.

Ο **Brendon Burns** είναι σκηνοθέτης και εμπνευστής. Έχει οργανώσει και εμπνεύσει πολλά εκπαιδευτικά και συμμετοχικά θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα μεγάλης εμβέλειας στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Ευρώπη και τη Δυτική Αφρική. Σήμερα είναι διευθυντής στο Τμήμα Εφαρμοσμένου Θεάτρου και Θεάτρου για τη Κοινότητα στο Liverpool Institute for Performing Arts (LIPA). Έχει εργαστεί ως καλλιτεχνικός διευθυντής στο Solent Peoples Theatre, το Indefinite Article and First Draft Theatre και ως βοηθός καλλιτεχνικός διευθυντής στο Proteus Theatre and The Haymarket στο Basingstoke. Έχει γράψει πολυάριθμα πρωτότυπα θεατρικά έργα και έχει κάνει διασκευές, στις οποίες περιλαμβάνονται και η πρώτη σύγχρονη θεατρική μεταφορά του έργου της Margaret Atwood *The Handmaid's Tale* και του Aldous Huxley *Θαυμαστός καινούργιος κόσμος*. Εκπαιδεύτηκε ως ηθοποιός στο Arts Educational School στο Λονδίνο και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο Θέατρο στην Εκπαίδευση στο University of Middlesex και στη Ρητορική στο Royal Holloway University of London.